

2. Stimulerende: Det skal være vildere

Der var engang en kvinde, der hed Kuka, og hun var så smuk, at ingen i Inkariget kunne modstå hende. Bevidst om sin magt brugte Kuka sin charme på at drage fordel af mænd, indtil ord om hendes gerninger nåede inkaens ører. Han beordrede, at hun skulle ofres, skæres midt over og begravnes. Op af jorden af hendes grav kom der en mirakuløs spire og plante. Den gav energi og styrke og lindrede smerte og lidelser. Man kaldte den kuka til ære for den smukke og uimodståelige kvinde.

Jeg ved ikke, hvor mange gange jeg har været til en fest, hvor nogle af de andre deltagere kendte et nummer, de kunne ringe til for at sætte lidt mere gang i det hele. Lidt senere afleverede et bud en lille pose fra et åbent bilvindue, og køberne forsvandt ud på toilettet. Et par minutter senere vendte de tilbage med snøftende næser og en attitude, der godt kunne være lidt anstrengende for os andre. Som du kunne høre arkæolog og antropolog Inge Schjellerup fortælle, så mente inkaerne, at kokaen kom som en gave direkte fra guderne. For det er slet ikke nyt, at forskellige rusmidler er blevet brugt for at kunne yde lidt mere, være lidt friskere og til at være oppe at køre hele natten. Dem, jeg var til fest med, vil måske endda sige, at de blev til den bedste version af sig selv. Mit navn er Lasse Telling, og i fem udsendelser dykker jeg ned i rusens historie. På dagens tur skal det handle om den rus, der får en til at føle, at man kan præstere lidt mere. Det skal handle om kokaen, som inkaerne brugte, og som senere blev til den berygtede kokain; om amfetaminen, der holdt soldaterne vågne; om khatten og betelnødden; og om Ritalinen, der har været med til mange lange eksamensforberedelser. Vi starter igen vores rustur på et nedlukket Nationalmuseum. I anledning af dagens tema har Inge Schjellerup en lille souvenir med fra en af sine rejser i Peru. Det er et lille postkort, hvor der er klistret en håndfuld små, grønne laurbærlignende blade på. Det er den verdensberømte koka.

Faktisk har koka været i den grad en del af indiansk identitet fra meget tidlig tid. Man har fundet noget koka blandt andet i en grav fra Bolivia, fra en shaman hvor der ligger koka ved. Man havde også en meget mærkelig skik hos inkaerne. Det var, at de døde inkaer blev til mumier - eller man lavede dem til mumier - men de levede i gåseøjne "videre." Så det vil sige, at når en inkahersker var død, blevet lavet til mumie, så beholdt han sit palads, og så blev alle disse døde inkaer bragt ud på pladsen i Cuzco, og så gav man dem blandt andet koka. Men det vil sige, det var selvfølgelig præsterne, der tygge-

de det. Koka blev ofret, man brændte det, og man brugte det til stort set alle ceremonier. Man har fundet noget koka blandt andet i en grav fra Bolivia fra en shaman, hvor der ligger koka ved. I inkatiden, for eksempel, der brugte man det til at spå. Så det vil sige, du kunne kaste sådan nogle blade ud, og så alt efter det mønster, de dannede, så ville man kunne spå noget om fremtiden, eller om krigen gik godt, eller hvad det kunne være. For eksempel var der én af de dér inkadronninger, der sagde, at hun var blevet meget afhængig af koka, så hun sov med det i munden.

Inge Schjellerup har arbejdet blandt koka-brugere i årevis på sine ture i Sydamerika. Der er det åbenbart helt normalt at tygge de små grønne blade, som guderne har givet os.

Og i dag er koka stadigvæk en meget vigtig ingrediens, hvis man skal arbejde, fordi det simpelthen tager sult- og træthedsfølelsen. Jeg har jo gravet en hel del i Peru, og mine arbejdsmænd de skulle have koka. Ganske enkelt. Så når vi havde en pause der midt på formiddagen, så var det frem med tasken, som de altid havde dengang. En lille taske, man har over skulderen - det finder man også i gravene - og der er kokaen. Men i forbindelse med kokaen har man sådan en lillebitte kalabas, der er sådan lidt smal for oven og lidt bredere forneden. Og den er der så en pind. Og nede i denne kalabas der er der så kalk. Og den kalk, når man tygger det sammen med kokablade, det tager trætheds- og sultfølelsen. Og på en af de ture, vi var på i Peru oppe i bjergene, der kom vi til et sted langt, langt væk oppe i bjergene, og der var der så en kvinde, der trillede ud af en hytte, der bare lå helt ensomt. Og der tænkte jeg netop på denne her inkadronning, for hele hendes mund var fuldstændigt savlet grøn af det der koka. Egentlig virkede det sådan lidt uhyggeligt.

Det er ikke, fordi man bliver helt bedøvet af kokablade. De giver bare en lille bedøvende summen, der hjælper på energien og samtidig er god mod højdesygen i Andesbjergene, siger dem, der bruger det. Det er også derfor, at man kan købe kokabolcher, kokate eller kokapostkort over det hele.

I dag kan man jo ikke gå ind på et hotel i Cuzco, uden at der står varm kokate til én. Især hvis man kommer flyvende fra Lima ved havets overflade. Du op i 3600 meter, så kan man meget tit godt mærke den der højdesyge. Og det vil sige, der er sådan noget kokate - der er ikke den store smag. Der er sådan en lidt grønlig smag. Men jeg har da

også prøvet at tygge kokablade, selvfølgelig. Og så tager man... Nu kan du se her, der har jeg sådan nogle blade liggende. De kan minde lidt om laurbærblade, men der findes også lidt forskellige typer, især to forskellige slags typer: Der er nogle, der har store blade, og nogle, der har mindre blade. På en af vores ture kom vi til et sted, hvor der var en kæmpe kokamark, der var høstet, så kokaen lå simpelthen til tørre. Og så prøvede vi det, og jeg tog også de der blade i munden, men jeg vil sige, da min tunge begyndte at blive lam i siden, så syntes jeg ikke, det var særligt rart. Så det er blevet brugt til meget, men især er det jo selvfølgelig en "hverdagsting" - i gåseøjne. Det har været brugt i årtusinder, men til at tygge - ikke til at fremstille kokain.

Det går altså langt tilbage, at mennesker har tygget og spist forskellige plantedele for at få en lille stimulerende rus, der hjælper én med at holde sig i gang. Der er for eksempel også betelnødden fra Sydøstasien, der gennem tusinder af år har givet en lille summen hos både rige og fattige. Og den langt mere kendte khat, der tygges dagligt af millioner af mennesker i især Afrika og Mellemøsten. Mine venner, der kom snøftende ud fra toiletet, fulgte altså en lang tradition med at bruge rusmidler for at holde sig i gang. Men hvad er det ved de stimulerendes rus der gør, at de selv syntes, at de kunne klare det hele, mens vi andre hurtigt kunne få lidt for meget af deres anstrengende energi.

De to stoffer, som vi har bedst styr på, det er kokain og amfetamin.

Det er vores anden serieekspert, rusmiddelforsker Morten Hesse, der taler her.

Og de har noget tilfælles, som gør, at vi faktisk kan sige lidt om, hvad de gør i hjernen.

Som den forsker, Morten Hesse er, tager han sine forbehold for generaliseringer, når jeg spørger ind til, hvordan de stimulerende rusmidler virker. Men noget kan han alligevel sige om, hvorfor de stimulerende stoffer er så attraktive, at de er blevet brugt gennem tusinder af år over hele verden.

De øger tilgængeligheden af et bestemt stof, en neurotransmitter, som hedder dopamin. Og dopamin er et stof, som hjernen bruger til at aktivere sig selv, til at være målrettet, til at mobilisere fysisk aktivitet. Nu skal vi i gang. Nu skal der ske noget. Når dopaminen bliver udløst mellem to nerveceller, så normalt ville den blive suget op gennem nerve-trådene hurtigt. Men så gør begge disse to stoffer altså, at dopaminen bliver ved med at

være tilgængelig i lang tid. Og det har den samme effekt, som om der kom mere dopamin i hjernen. Det vil sige, at de gør, at man bliver mere målrettet og aktiv og fokuseret og fysisk mobiliseret. Og så kan man være aktiv og holde sig vågen i længere tid.

Selvom det både er ulovligt og problematisk, er kokain i dag alligevel en almindelig gæst i nattelivet i Danmark. Ligesom mine venner tager mange det, når de føler, at de skal holde festen i gang, siger Morten Hesse. Men da europæerne første gang oplevede, hvordan indianerne brugte kokaen, var det ikke ligefrem populært. Hør bare, hvad Inge Schjellerup kan fortælle om spaniernes første møde med de nu så velkendte kokablade.

For eksempel så mente Spanierne jo også, det var noget værre djævelskab. Der er så alligevel én, der skriver, at der var en spansk soldat - han gik mellem Cuzco og et andet sted - og så siger han: "Hvorfor tygger du koka, som indianerne gør - en så modbydelig og hadet ting for spanierne?" Og så svarer soldaten: "I sandhed, herre, det afskrækker mig ikke mindre end alle andre. Men nødvendigheden tvang mig til at efterligne indianerne og have bladene i munden, fordi som jeg fortæller dem, at hvis jeg ikke tog dem, kunne jeg ikke bære byrder. Ved hjælp af dem føler jeg så meget styrke og kraft, og jeg kan overvinde arbejdet."

Selvom bladene fra Gud ifølge den katolske kirke var noget decideret djævelskab, så gik der alligevel ikke lang tid, inden europæerne begyndte at få smag for de stimulerende stoffer og ikke mindst den effekt, de havde. Spørgsmålet var bare, om de kunne gøres stærkere. Det kunne de, for 1860 lykkedes det en tysk kemiker at reducere kokablade til et meget stærkere stof, som vi i dag kender som kokain. Og kemikerne var åbenbart meget interesserede i nye stimulerende stoffer, som andre kulturer ellers havde kendt til i århundreder.

Der begyndte jo en medicinsk forskning af, hvad der var af ingredienser, og der begyndte man netop at finde ud af, at kokain kunne bruges medicinsk. Men det er også sjovt at tænke på, at i begyndelsen af 1900-tallet var Java, altså den hollandske koloni, den største eksportør af kokablade.

Omkring 1900-tallet dukkede amfetaminen op, og selvom det lyder lidt vildt i dag, så anbefalede man, at det kunne bruges mod astma. Og man sagde, at den gav én energi,

ligesom den kunne holde én vågen hele natten. Og som om det ikke var rigeligt, så kom også MDMA'en på banen. Det kan være, du kender den fra dem, du ser danse lidt for svedende og glade rundt, og som måske har lidt for meget på deres kærlige hjerte, de gerne vil fortælle dig. I hvert fald markedsførte apotekerne stofferne i stor stil, og blandt andet fik den kendte psykiater Sigmund Freud smag for rusen. Han kaldte ligefrem kokainen for magisk.

På Nationalmuseet er der ingen spor af kokain. De er i hvert fald ikke til at finde.

Den dér lille hest...

Så sammen Inge Schjellerup er jeg gået på jagt efter en kniv, der bruges til betel - altså den nød fra Sydøstasien, som jeg nævnte i starten, og som virker lidt ligesom khat. Det ligner sådan et lille stykke legetøj. Det ligner sådan en mand, der rider på en meget stor hest lavet af sølv. Nødden gives i barsels gave til nybagte mødre som kærlighedsgave og som lykkebringer. Ligesom kokabladerne er den uundværlig for de indgroede kulturelle ritualer.

Det er lige præcis den dér betelkniv. Det vil sige, den snarere ligner en saks, faktisk. Og de blev netop brugt til at finde de dér betelnødder. De hedder også Areca, fordi de kommer fra en palme. Og det vil sige, at man laver faktisk en skrå af det, og den skrå består nemlig af bladet fra betelplanten, og så smurt med et tyndt lag kalkpasta og så omviklet med en findelt arecanød. Der kan også være andre smagsstoffer såsom tobak og sirup og andre krydderier. Og nemlig ved de indiske hoffer der ansås tilberedning af en betelskrå for en hel kunst. Og fint udførte betelknive - eller sakse - indgik som en del af et omfattende beteludstyr med æsker og fade til skråens forskellige ingredienser samt spytskåle til brug under tygningen.

Det var godt, vi fandt den. Efter et stykke tids søgen.

Efter megen rejse.

Gennem historien er de stimulerende stoffer altså altid blevet brugt for at kunne yde noget mere. Det har ikke ændret sig meget i de tusinder af år, mennesker har kendt til rusmidlerne. Og det er fortsat op i vores tid. I Anden Verdenskrig brugte nazisterne blandt andet en form for amfetamin, da de stormede frem i deres Blitzkrieg, og det va-

rede heller ikke længe, inden de allierede begyndte at udruste blandt andet deres langdistancebombende piloter med benzedrin. Og så spiste de danske modstandsfolk de såkaldte "ferietabletter" for at holde sig på tæerne. Men inden det kom dertil, var en del af stofferne allerede blevet ulovlige. Alt for mange var blevet afhængige af den apotekerordnede medicin, og allerede i starten af 1914 var der kommet så meget fokus på misbrugets konsekvenser, at produkter, der indeholdt kokain, blev forbudt. Der skulle dog mere til at stoppe forbruget af kokain, amfetamin og alle de andre. Selvom man nu kendte til konsekvenserne af misbruget, blev folk alligevel ved. For ud over hos soldaterne så blev den opkvikkende rus også populær hos blandt andet langturschauffører, der kunne køre hele natten på nogle drøn fra inhalatoren; og hos Beat-forfatterne, der kunne skrive hele romaner i ét stræk; og senere hos de rige og lækre, der fra deres Miami penthouses sniffede kokain, som kom direkte fra de voldelige karteller i Sydamerika.

Jeg har i mit arbejde en gang imellem stødt på nogle, som har brugt amfetamin til, at nu skulle de virkelig arbejde igennem, og det er blevet et problem for nogle på nogle måder, for andre på andre måder...

Vi er ved at være tilbage i nutiden. Selvom vi i dag ved en masse om, hvilke konsekvenser kokainen kan have, er der alligevel hele tre procent af alle yngre danskere, der tager kokain. Og det er en stor stigning i forhold til for bare nogle år siden. Det er blandt andet dem på toilettet, der selv synes, at de holder festen i gang, og dem, som Morten Hesse har mødt, der gerne vil kunne holde en seriøs timeløn.

For eksempel har jeg mødt nogle slagtere eller slagteriarbejdere og folk, som har arbejdet med andet tungt arbejde. Og et meget godt billede for mig er en slagteriarbejder, som fortalte, hvordan han var i forvejen en stor og stærk fyr, men når han tog amfetamin, så kunne han bare smide de dér skinker på krogene i et tempo, som de andre overhovedet ikke kunne følge med til. Og det kunne han så gøre, indtil hans skuldre ikke kunne mere. Men så skulle han jo stadig bruge amfetaminen, fordi han følte sig tosset uden den amfetamin. Og det, som han så også fortalte, det var så, at han havde jo brug for pengene til at købe den amfetamin, og dem fik han jo ved, at han kunne klare en sindssyg akkord på det dér slagteri. Så systemet har det med at bryde sammen, når man bruger de dér stimulerende stoffer til at få sig selv op i gear. Det betyder ikke, at det altid gør det, men det er tit det, man hører. Det er tit det, jeg støder på. Når hjer-

nen fungerer normalt, så sker der jo så mange forskellige ting på én gang, men først og fremmest er vi et meget socialt væsen og vant til at orientere os i forhold til andre levende væsener og især vores medmennesker. Og det er én af de ting, som af en eller anden grund faktisk bliver suspenderet ret meget på tværs af forskellige stoffer: vores hensyntagen til andre mennesker og vores omsorg for andre mennesker. Ikke med en automatik, men sådan i gennemsnit og gennemgående bliver den nedsat. Og derfor ser man også, at en del voldelig kriminalitet kan forbindes med amfetamin og kokain i forhold til, hvor relativt lidt der bliver indtaget af det. Men det meste voldelige kriminalitet er forbundet med alkohol.

Nu lyder det måske, som om det hele er noget værre noget, når den vestlige videnskab ser på den stimulerende rus. Sådan er det dog ikke helt. For rusen har også sine medicinske værdier, og så længe der er styr på doseringerne, kan lægerne bruge det i deres behandlinger. Selvom det lyder en smule bagvendt, så bruges blandt andet det berygtede metamfetamin til at gøre børn mere rolige.

Vi har jo også den behandling for børn og unge med ADHD, altså det her opmærksomhedsforstyrrelse og hyperaktivitet, hvor vi giver dem et amfetaminstof eller et lignende stof. Og der bruger vi også det, der hedder metamfetamin, som jo ellers er et stof, som vi tænker "Hold da op, det må være noget af det værste!" Men metamfetamin kan ryges, og så er det voldsomt for kroppen, men det kan også tages som tablet, og der kan det faktisk være et udmærket stof at behandle ADHD med. Jeg ved ikke, om det bruges herhjemme, men det bruges i USA. Det er ikke en enkel behandling, som man bare kan køre og sige, så går alt godt, men vi kan bruge det i nogle situationer til at behandle nogle ting - ligesom vi kan bruge morfinen til at behandle folk, der har ekstreme smerter. Så det er ikke sådan, at det er helt unyttige stoffer, som vi bare skulle: "Gid de ikke eksisterede i vores verden."

Og så er der også noget med, at studerende bruger den amfetaminlignende ADHD-medicin Ritalin, når de læser op til eksamen.

Og der er nogle, som tænker, at de kan bruge Ritalin, fordi så kan de læse i utroligt mange timer, og så føler de sig utrolig friske. Jeg ved ikke, hvor stort omfanget i virkeligheden er. Jeg synes, nogle gange har jeg fornemmelsen af, at det bliver lidt blæst op til noget, der er større, end det er. Jeg ved, at det er mindre effektivt, end folk selv tror.

Folk tror, at hvis de bare kan sidde op og læse til klokken fire om morgenen og så stå op igen klokken syv, så kan de læse tre måneders læsning op på fjorten dage. Det er ikke en særlig smart måde at læse til eksamen på.

Men lad os vende tilbage til, hvor vi startede. Med bladene, der blev givet til inkaerne fra guderne, og den kokain, de i dag bliver brugt til at fremstille.

For eksempel var der Hugo Chávez, der var præsident i Venezuela, og han sagde netop i en af sine taler, at han tyggede koka hver evig eneste dag. Og det gjorde selvfølgelig Evo Morales op, også at det jo var den første indianske præsident i Bolivia. Og han sagde, Chávez, "Jeg tygger koka hver dag om morgenen, og se, hvordan jeg er." Han sagde dog ikke "Se, hvordan jeg ser ud."

For i modsætning til andre af de stimulerende rusmidler, så kan kokain ikke produceres kunstigt, for man skal bruge bladene. Og det har Inge Schjellerup mere end én gang oplevet konsekvenserne af.

Et andet sted, vi kom faktisk bare for et par år siden, der gik vi i en dal, men på den ene side og på den anden side der så vi en kæmpe kokamark - selvfølgelig illegal. Og der var ikke tvivl om, at den skulle bruges til at producere kokain. Så kom vi ned til den lille by, der ligger nærmest, og de kendte mig, fordi vi havde været der tidligere. Vi kunne ikke nævne noget som helst om nogen ting. Men så siger de af sig selv: "Jamen, nu har vi sandelig udryddet koka. Vi har ikke nogen kokamarker mere." Så tænkte jeg "mhm." Tilsyneladende var det et af de steder, som de laver det. Og da vi kom forbi... man går jo nede i de dér bjerge. Så kom vi op til en by, hvor de så så mistænkeligt på os. Og jeg var sammen med min gode ven Romolo, og vi havde slet ikke tænkt, at vi skulle den vej, men af en eller anden grund, så kom til at gå en forkert vej. Og vi kom op, og folk de stod, og det var virkelig, som om "Var vi spioner?" Det var en meget, meget ubehagelig fornemmelse. Men så så vi, at de havde en satellittelefon, så vi styrtede ind og ringede hjem, og det var jo fantastisk. Så vi var ligesom rigtige mennesker. Vi skulle bare ringe. Og så sagde vi tak, og så gik vi, og vi skyndte os afsted. Det var en meget, meget ubehagelig oplevelse. Der findes stadigvæk - selvfølgelig - illegale kokamarker på de østlige skråninger i Andesbjergene. Og de vokser dér i de dér 2500 meters højde. Og hvis vi på nogen måde havde blandet os - og det samme gjaldt faktisk med den bjergside, vi så på den anden side - hvis vi var gået ned fra dem, så sagde Romolo, så kun-

ne det godt være, at vi var blevet slået ihjel. Ganske enkelt. Vi vidste noget, og det skulle vi ikke vide.

I næste udsendelse handler det om den rus, der får dig til at dykke langt ned i sofaen, mens verden omkring langsomt forsvinder. Det handler om Odysseens opiumsbrugere, om cannabissens lyksaligheder og om dengang, der var gemt øl bag bøgerne på Nationalmuseet. Rustur er procederet af mig, Lasse Telling, for Loud og Vores Tid, Nationalmuseets digitale medie. Du kan finde udsendelserne på vorestid.dk, loud.land eller dér, hvor du plejer at lytte til dine podcasts.